

dan *Zübdetü'l-beyân* adıyla telhis edilen *Enîsü'l-cinân* adlı on ciltlik Arapça tasavvufî bir tefsir yazmış (müellif nüshası için bk. Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., nr. 976-986), ayrıca *Müşevviku'l-uşşâk* adıyla bir vaaz mecmuası kaleme almıştır. Bu arada birçok talebe yetiştiren İzzeddin Efendi'nin en meşhur talebesi zâkirbaşı Kocagözzâde Mustafa Efendi'dir. Müridlerinden Tennûrizâde Mustafa Efendi onun menkıbelerini *Hedîyyetü'l-fukarâ* adlı bir eserde toplamıştır (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1129; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4640).

BİBLİYOGRAFYA :

Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3397, vr. 17^a, 87^a, 147^a; *Mecmûa*, Süleymaniye Ktp., Kadizâde Burhâneddin, nr. 47, vr. 132^a; Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Orhan, nr. 1018/2, vr. 109^{a-b}; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 72-73; Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi* (haz. Mustafa Kara – Kadir Atılsan), Bursa 1997, s. 93-94, 97-103; *Sicill-i Osmânî*, I, 389; *Osmânî Müellifleri*, I, 126; Sadeddin Nûzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1942, I, 157, 164; "İzzî İzzeddin Ahmed (Eşrefzâde)", *TDEA*, V, 49; Öztuna, *BTMA*, I, 414.

NURİ ÖZCAN

İZZEDDİN el-KÂŞÎ

(عزالدين الكاشي)

İzzüddîn Mahmûd b. Ali b. Muhammed el-Kâşî (el-Kâşânî) en-Netanzî (ö. 735/1334)

Mutasavvîf-şair.

Muhtemelen Kâşânî olup yine o bölgede bulunan Netanz kasabasında ikamet etmiştir. Sühreverdî tarikatı şeyhlerinden Nûreddin Abdüssamed b. Ali el-İsfahânî'nin müridi olan sûfî Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin onun kadâşî idi. Abdurrahman-ı Câmî, ders on Şeyh Nûreddin ve Şeyh Zahîrüddin'in Ali b. Büzgaş vasıtasıyla Sühreverdîye tarikatının piri Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî'ye ulaşan icâzetnâmesini kaydeder (*Nefehât*, s. 481).

Eserleri. 1. *Mişbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye*. Kaynaklarda Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin *Avârifü'l-ma'ârif* adlı eserinin Farsça tercümesi olduğu belirtilirse de aslında *Avârifü'l-ma'ârif* ile Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf*'unu esas alan, bunun yanı sıra Ebû Nasr es-Serrâc'ın *el-Lüma'î*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kütü'l-kulûb*'u ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si gibi

temel tasavvufî kaynaklardan da geniş ölçüde faydalanılarak meydana getirilen telif bir eser niteliğindedir. On bölümden (itikad, ilim, mârifet, istilâhlar, müstahsenât, âdâb, amel, ahlâk, makam, hal) meydana gelen kitabın her bölümünü ayrıca on altı bölüme ayıran İzzeddin el-Kâşî eserini *Avârifü'l-ma'ârif*'ten farklı bir şekilde düzenlemiştir. Farsça nesrin güzel bir örneğini teşkil eden *Mişbâhu'l-hidâye*, anlaşılması zor bazı ifadeler ihtiva etmekle beraber genelde sade ve akıcıdır. Eseri daha sonra İmâd-i Fakîh manzum hale getirmiştir (Safâ, III, 1265). Câmî, *Nefehâtü'l-üns*'ün giriş kısmında mârifet ve tevhid konularını işlerken *Mişbâhu'l-hidâye*'den yararlanmıştır (Tahran 1291; nşr. Celâleddin Hümâî, Tahran 1325, 1367 hş.). 2. *Keşfü'l-vücûhi'l-gur li-me'ânî Nazmî'd-dür*. İbnü'l-Fâriz'ın *et-Tâ'iyye* diye bilinen meşhur kasidesinin şerhidir. Eserde, tasavvufun temel konuları hakkında özlü bilgiler veren bir giriş bölümünden sonra beyitler tek tek ele alınıp Farsça'ya çevrilmiş ve şerhleri yapılmıştır. Kâşî, *et-Tâ'iyye*'nin diğer şerhlerinin etkisinde kalmamak için bu şerhlere başvurmamaya çalıştığını, eseri tamamıyla kendi tasavvuf anlayışına göre şerhettiğini özellikle belirtir (Tahran 1319; Kahire 1319). Celâleddin Hümâî, bu baskılarda müellif adının Abdürrezzâk el-Kâşânî şeklinde verilmesinin yanlış olduğunu belirterek eserin gerçekte İzzeddin el-Kâşî tarafından kaleme alındığını söyler (*Mişbâhu'l-hidâye*, neşredenin girişi, s. 16-19).

Abdurrahman-ı Câmî, İzzeddin el-Kâşî'nin irfan sahibi bir mutasavvîf olduğunu gösteren beş rubâisini eserine almış (*Nefehât*, s. 481-482), *Lübâbü'l-Kût min hazâ'ini'l-melekût* ve *Şerhu Su'âli Kümeyl b. Ziyâd* adlı eserler de bazı kaynaklarda İzzeddin el-Kâşî'ye nisbet edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İzzeddin el-Kâşî, *Mişbâhu'l-hidâye* (nşr. Celâleddin Hümâî), Tahran 1367 hş., neşredenin girişi, s. 2-120; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, III, 315; Câmî, *Nefehât*, s. 481-482; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1041, 1542, 1711; *Hidâyet*, *Tezkire-i Riyâzû'l-ârifin*, Tahran 1305 hş., s. 221; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 789; *İzâhu'l-meknûn*, II, 129, 399; *Hedîyyetü'l-ârifin*, II, 408; Safâ, *Edebiyyât*, III, 989, 1264-1265; Zeynüddin Kiyâi Nijâd, *Seyr-i İrfân der İslâm*, Tahran 1366 hş., s. 307, 329, 546.

ERHAN YETİK

İZZEDDİN KEYKÂVUS

(bk. KEYKÂVUS).

İZZET

(الِزَّة)

Yenilgiye uğramayı ve aşağılanmayı önleyen güçlü ve saygın konum anlamında bir Kur'an tabiri.

Sözlükte "güçlü ve üstün olmak, galip gelmek, saygın olmak" gibi mânalara gelen izz kökünden isim olan izzet bu anlamları yanında bir kimsenin başkaları karşısında bedensel, psikolojik, ekonomik, sosyal statü vb. yönlerden güçlü, etkin ve saygın olması, baskı altına alınmaz bir konumda bulunması durumunu da ifade eder ve "âcizlik, alçaklık" mânasındaki zilletin karşısı olarak kullanılır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "İzz" md.; *Lisânü'l-Arab*, "İzz" md.; Dozy, II, 123). Râgıb el-İsfahânî Kur'an'da Allah'a, resulüne ve müminlere mahsus olduğu bildirilen izzeti (el-Münâfikûn 63/8) kesintisiz ve sonsuz olduğu için "hakiki izzet", bunların dışında kalanların kendilerinde vehmettikleri izzeti de "sunî izzet" şeklinde değerlendirir. Aynı kökten sıfat olan azîz "güçlü, üstün ve hâkim konumda bulunan, yenilmeyen, eşi benzeri olmayan" anlamlarında hem Allah'ı hem de insanı nitelemek için kullanılmaktadır (Fahreddin er-Râzî, *Levâmî'u'l-beyyinât*, s. 147-148). Kaynaklarda "izzet bahşeden" mânasında muiz kelimesi esmâ-i hüsnâdan biri olarak kaydedilmektedir (İbn Mâce, "Du'â", 10; Tirmizî, "Da'avât", 82). Kur'an-ı Kerîm'de izzet on bir yerde, aynı kökten fiil ve isim kalıbında kelimeler ise 110 defa geçmekte, bunlardan azîz, büyük çoğunluğu Allah'ın isimlerinden olarak doksan dokuz âyette yer almaktadır. Bu âyetlerin tamamında azîz Allah'ın başka isimleriyle birlikte geçmektedir. Bu isimler Allah'ın mutlak gücünü ve tasarrufunu yahut rahmet, mağfiret ve lutufkârlığını ifade eden ya da ilim ve hikmetine vurgu yapan isimlerdir (bk. AZİZ). Bir düşünceye göre Allah'ın isimlerinin her birinde kullara bir mesaj vardır; ayrıca daha çok tasavvuf kitaplarında rastlanan anlayış istikametinde insanların Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaları gerektiği belirtilir. Bundan dolayı azîz isminin bu sıfatlarla birlikte kullanılmasında insanlara hem güçlü olmaları hem de merhamet, bağışlama, bilgi, hikmet gibi erdemlerle donanmaları gerektiği yönünde bir mesaj bulunduğu da düşünülebilir. İzzet ve türevlerinin Kur'an'da geçen anlamlarıyla hadislerde de kullanıldığı gö-

rülmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, “İzz” md.).

İzzet kelimesi Allah ve müminler hakkında olumlu bir anlam ifade ederken inkârcı ve münafıklar hakkında kullanıldığında onların İslâm, Kur'an ve gerçekler karşısında bilinçsizce kapıldıkları kibir, gurur, inat ve öfke duygularını, bu duyguların etkisiyle işledikleri kötülükleri sürdürmelerini anlatır. Meselâ Sâd sûresinin başında (38/2) Kur'an'ın irşad edici önemine dikkat çeken âyetin arkasından inkârcıların Kur'an karşısındaki olumsuz tavırları, “İnkârâ sapanlar izzet ve sapkınlık içindedir” şeklinde ifade edilir. Bakara sûresinde (2/206) münafıkların karakteristik davranışlarına dair bilgi verilirken böylelerine Allah'a saygıyla itaat etmeleri tavsiye edildiğinde izzet duygularının kendilerini günaha sevkettiği belirtilir. Râgıb el-İsfahânî bu âyetteki izzeti “yerilen anlamıyla öfke ve sertlik” şeklinde açıklar. Fahreddin er-Râzî de aynı kelimeyi “kibir, cehalet ve delilleri kavrama yoksunluğu” olarak izah ederken (*Mefâtihu'l-gayb*, V, 173) İbn Âşûr bunun, bir kimsenin sosyal statüsüne aldanıp böbürlenmesi ve bu yüzden nasihatlere kulak asması mânasına geldiğini belirtir. Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* adlı eserinde olumsuz izzeti kibirle eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Onun yaptığı psikolojik tahlillere göre kişi bazı yüksek niteliklere sahip olduğunu düşününce kendisinin başkalarından üstün olduğu vehmine kapılır. Bu kanaate “kendini büyük görme” (izzü'n-nefs, teazzüzü'n-nefs), bu duygunun etkisiyle olumsuz davranışlarda bulunmaya da “tekebbür” denir. Gazzâlî, bu anlamdaki izzetin ve kibir duygusunun “cennetin kapıları” dediği güzel huyların kazanılmasına engel olacağını söyler; sevgi, tevazu, hoşgörü ve doğruluk gibi erdemlerden yoksun kalma ile kin, öfke, kıskançlık gibi kötü huylara bulaşmada kibir ve izzetin mutlak etkisinin bulunduğunu belirtir (III, 344-345). Ancak Gazzâlî'ye göre insan alçak gönüllü olmaya çalışırken tevazu sınırını aşarak kendini aşağılık (mezellet) durumuna da düşürmemelidir (a.g.e., III, 368-369). Fahreddin er-Râzî de gerçek müminlerin inananlara karşı alçak gönüllü ve şefkatli, inkârcılara karşı güçlü, dirayetli ve onurlu olduklarını bildiren âyette (el-Mâide 5/54) geçen “ezille” kelimesini açıklarken bunun “alçalma ve küçülme” (mehânet) olarak anlaşılmaması gerektiğini söyler (*Mefâti-*

hu'l-gayb, XII, 21-22). Bu açıdan bakıldığında izzetle kibrin farklı iki kavram olduğu anlaşılır. İzzet müminin kendi varlığının hakikatini bilmesi, tanınması ve ona dünyevî ihtiyaçlarını gerektiği kadar sağlamaması; kibir ise kişinin kendini doğru tanınaması ve olduğundan büyük görmesidir. Şu halde izzet şekli olarak kibre benzerse de mahiyet itibarıyla ondan farklıdır. Nitekim tevazu da zilletle benzemekle birlikte tevazu erdem, zillet erdemsizliktir (a.g.e., XXX, 16-17). Ahlâk kitaplarında insanın kendini zilletten koruması çoğunlukla “hürriyet” kelimesiyle ifade edilir ve bu hususta kişinin kendi şerefini (izzü'n-nefs, şerefü'n-nefs) korumasının, kimsenin elindekine göz dikmeden minnetsiz bir hayat yaşamasının, yalnız Allah'a dayanıp güvenerek hakiki izzeti O'ndan beklemesinin gerekliliği üzerinde önemle durulur (meselâ bk. Ebü'l-Hasan el-Âmirî, s. 106-107; İbn Hibbân, s. 142-148; Mâverîdî, s. 306-309, 314-321; İbn Hazm, s. 52-53, 59, 79). Buna göre kişi izzeti, kendi nefsinin başkalarından üstün görme eğiliminin bir ifadesi olarak değil sahip olduğu dinden ve temsil ettiği, inanın bağlandığı yüce değerlerden gelen bir güç ve onurun ifadesi olarak görmelidir. İnsan, İslâm'dan ve onun kazandırdığı değerlerden uzaklaşması halinde izzetten de yoksun kalır. Çünkü izzet sadece Allah'a mahsus olup (en-Nisâ 4/139; Fâtır 35/10) müminlerin, hatta peygamberlerin sahip olduğu izzet ilâhî bir lutuftan ibarettir (Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 64). Bu lutfu erişebilmek için samimi bir inanca sahip olmanın yanında Allah'ın çizdiği yolda yürümek gerekir. İnsanlar izzetin kaynağı olan Allah'a ne kadar yakın olurlarsa izzetten de o kadar pay alırlar (Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 51).

İslâm'daki ulûhiyyet anlayışına uygun olarak Kur'an'da, izzetin tamamen Allah'a mahsus olduğu (Fâtır 35/10) ve O'nun dilediğini aziz, dilediğini zelil kıldığı belirtilir (Âl-i İmrân 3/26). Fahreddin er-Râzî bu âyeti açıklarken izzetin din veya dünya ile ilgili olacağını, dinle ilgili olan en yüce izzetin Allah'a iman olduğunu ifade eder. Zilletlerin en aşağısı ise inkârdır. Böylece Allah bazı insanları iman ve ırfanla aziz, bazılarını da inkâr ve sapkınlıkla zelil kılar (*Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 7-8). Bu düşünceden hareketle son dönem İslâm bilgin ve düşünürleri, müslüman toplumların kendi dinlerinin ilkelerinden uzaklaştıkça izzetlerini de kaybettikleri-

ni, onları içine düştükleri durumdan kurtaracak gücün yine İslâm'ın izzeti olduğunu söylemektedir (meselâ bk. Reşid Rızâ, V, 463).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “İzz” md.; *Li-sânü'l-Arab*, “İzz” md.; Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Beyrouth 1988, II, 123; Wensinck, *el-Mu'cem*, “İzz” md.; M. F. Abdül-bâkî, *el-Mu'cem*, “İzz” md.; İbn Mâce, “Du'â”, 10; Tirmizî, “Da'avât”, 82; Ebü'l-Hasan el-Âmirî, *el-Emed 'ale'l-ebed* (nşr. E. K. Rowson), Beyrut 1979, s. 106-107; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-ükalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.dğr.), Beyrut 1397/1977, s. 142-148; Mâverîdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut 1978, s. 306-309, 314-321; İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer*, Beyrut 1405/1985, s. 52-53, 59, 79; Gazzâlî, *İhyâ'*, III, 344-345, 368-369; a.mlf., *el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 51; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1411/1990, V, 173; VIII, 7-8; XI, 64; XII, 21-22; XXX, 16-17; a.mlf., *Levâmi'u'l-beyyinât*, Mısır 1323, s. 147-149; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut 1412/1991, V, 125; Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, V, 463; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, II, 271.

MUSTAFA ÇAĞRICI

İZZET ALİ PAŞA

(ö. 1147/1734)

Divan şairi, hattat ve devlet adamı.

İstanbul'da (Müstakimzâde) veya Edirne'de (Safâî) dünyaya geldi. Doğum tarihi olarak 1103 (1692) yılı kabul görmüştür. Asıl adı Ali olup İzzet onun mahlasıdır. Babası Defterdar Damad Mehmed Paşa'nın aracılığıyla defterdar mektupçusu oldu (1129/1717). 1141'de (1728-29) defterdâr-ı şikk-ı evvel (başdefterdar) vekilliğine getirildi. 1143'te (1730) defterdar olan İzzet Ali, Patrona Halil İsyanı'nda âsilerin zorlamasına rağmen görevinin başından ayrılmadı, ayaklanmanın bastırılmasında da rolü oldu. Bir süre sonra defterdarlık uhdesinde kalmak üzere kendisine vazirlik pâyesine verildi. 1144'te (1732) sadâret makamı olduysa da aynı yıl azledildi; ardından Anadolu beylerbeyi olarak Bağdat cephesine gönderildi. Daha sonra İran'a karşı Revan cephesi seraskeri ve muhafızı oldu. Genç sayılacak bir yaşta Revan'da öldü ve buradaki Sâliha Sultan Camii haziresine defnedildi. Ölümüne Behçetî mahlaslı bir şair, “Kul hüvallâhu ahadle târîh / Bula İzzet Ali Paşâ yâ rab” beytini tarih düşürmüştür. İyi bir devlet adamı ve hayır sever bir insan olan İzzet Ali Paşa, Kısıklı'daki Selâmi Ali Efendi ve Hünkâr İskeleyi yakınındaki Yalıköyü